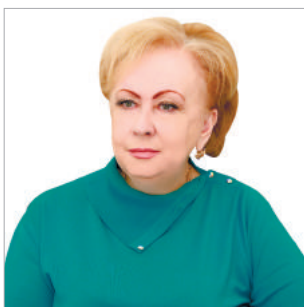

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРІЮ ТА ПРАКТИКУ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Н. М. Оніщенко

завідувач відділом теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України

Сьогодні є зрозумілою констатація, що, на жаль, наробки, напрацювання, рекомендації, які були вироблені і виробляються в теорії державотворення, часто не спрацьовують на практиці.

Здавалося б, все доволі зрозуміло: курс визначений – мова іде про побудову демократичної правової соціальної держави з європейськими стандартами і взірцями захисту прав, свобод і законних інтересів людини.

Отже, в тому числі, про функції і завдання держави в кожній з означених сфер. Спробуємо зупинитися на певному векторі або аспекті взаємоузгодженості і взаємовідповідності теорії та практики державотворення. Безумовно, говорячи про демократичну державу, слід ставити сьогодні питання про взаємодію держави і громадянського суспільства. Є безсумнівним, що дієві державотворчі процеси неможливі сьогодні:

без дієвого втручання громадянського суспільства в усі процеси державотворення;

без належного розвитку усіх інститутів сучасної європейської держави;

без гармонійної збалансованої дії інститутів громадянського суспільства і правової держави;

без виховання соціально активної особистості, здатної до реформаторських змін в умовах розвитку громадянського суспільства.

Враховуючи, що громадянське суспільство здебільшого визначається як сукупність індивідів та їх об'єднань з розвиненими політичними, правовими, культурними, економічними зв'язками, що діє формально незалежно від держави, хоча і взаємодіє з нею, слід зазначити, що індивіди повинні впливати на державу задля досягнення загальносуспільного блага. Саме завдяки такій взаємодії формується громадянська солідарність в суспільстві.

Сучасний стан українського суспільства потребує від наукової спільноти пошуку відповідей на загальносоціальні імпульси, які необхідні стратегії реформування: від неконструктивних спроб замінити державу громадянським суспільством до зусиль, які спрямовані на їх збалансовану взаємодію. Саме принцип соціального та політичного балансу у взаємовідносинах правової держави та громадянського суспільства повинен стати основою для виправлення і корекції нестабільної економічної ситуації, подолання гострих соціальних конфліктів, утвердження принципу верховенства права, побудови демократичної держави.

Зрозуміло, однією з ілюстрацій функціонування правової держави є, безумовно, інститут дієвого контролю.

Належний захист прав і свобод означає ефективність управління, оскільки влада в демокра-

тичному суспільстві зацікавлена в дієвому контролі з огляду на те, що це і є її легітимація.

Загальнотеоретичне осмислення категорії «контроль» або співвідношення термінопонять «контроль» і «нагляд» щодо їх отождоження чи надання критеріїв їх відмінностей, як і виокремлення контролю у самостійну гілку влади, підстави для визнання та існування контрольної гілки влади тощо – питання, що охоплюють необхідний формат теоретичного осмислення і опрацювання.

Практичний зріз площини контролю в демократичних правових державах охоплює функціональну здатність забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини, а отже, легітимність влади, що дієво ці права захищає (соціальна держава). Це держава, що здатна відповідати перед громадянським суспільством і особою за наслідки своєї діяльності [1, с. 83-93].

Контроль в широкому сенсі – інститут демократичний, оскільки демократія в широкому значенні – це контроль за реалізацією публічної влади в суспільстві. На наш погляд, контроль з огляду історико-правової парадигми – це форма управління суспільством, що полягає: а) у встановленні певних поведінкових правил; б) їх відповідному закріпленні, що забезпечуватиме гласність і обізнаність з ними; в) у необхідності їх дотримання щодо вимог суспільства в контексті легітимації органів публічної влади.

Після своєрідного дефініційного осмислення категорії «контроль», хочемо зазначити, що за обсягом (інструментальний вимір) контроль може розглядатися, зокрема, як: державний контроль, громадський контроль і механізми міжнародного контролю.

Належний захист прав і свобод означає ефективність управління, оскільки влада в демокра-

тичному суспільстві зацікавлена в дієвому контролі з огляду на те, що це і є її легітимація.

Усі три системи контролю поєднані спільними функціями, мають спільний знаменник – захист прав, свобод і законних інтересів людини.

Кожна окрема система складає ціннісний орієнтаційний вектор демократичного розвитку сучасних держав, зокрема, України щодо перетворення декларативного положення: «людина є найвищою соціальною цінністю» у реальний, захищений правом конституційно-правовий принцип.

В такий спосіб, хочемо зазначити, що завданням громадянського суспільства, безумовно, є забезпечення людини від надмірного контролю держави. Так, позиції деталізації і укрупнення контролюючих органів і зміцнення суспільного порядку, в тому числі правового, не завжди збігаються, оскільки кількість «контролю» ще не означає якість самого життя.

Втім, контроль, безумовно, благо демократії, інститут демократичної держави, який повинен слугувати інтересам пересічної людини. Деяка прикладна ілюстрація. Так, якщо мова іде про охорону і захист прав людини, можемо констатувати, що особливу цікавість сьогодні викликає «право на цілісність особи – нове особистісне право, необхідність якого викликана науково-технічним прогресом, особливо в сфері медицини і біологічної науки» (ст. 2 Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 р.)

Це право включає поінформованість і згоду людини щодо застосування медичних препаратів, процедур, а також інших заходів в межах медицини і біології. Одним з трактувань цього розгляду може бути право на якісну питну воду [2, 44 с.], якісні медичні препарати тощо.

Проте, на жаль, сьогодні в Україні ще непоодинокими є випадки продажу в аптечних мережах та кіосках ліків з невеликим терміном дії, «терміноне придатних» пігулок або проведення щеплень з простроченими вакцинами.

Вважаємо за необхідне удосконалити діюче законодавство України (Закон України «Про лікарські засоби», «Основи законодавства України про охорону здоров'я») в контексті контролю за продажем неякісних лікарських засобів.

Впливове і активне громадянське суспільство неодноразово звертається зокрема до таких прав, як право на повагу приватного і сімейного життя, право на захист особистих даних, право на вступ до шлюбу і створення сім'ї (ст. 9 Хартії), тобто забезпечення людини від надмірного контролю з боку держави в цих сферах.

Щодо деяких позитивних ілюстрацій з цього приводу, враховуючи сучасний перебіг подій в Україні, варто зазначити, що попри всі новели вітчизняного законодавства привертає увагу втілений в життя проект Міністерства юстиції України – реєстрація шлюбу за один день. У 2018 році майже 30 тис. сімейних пар скористалися послугою від Мін'юсту «шлюб за добу» [3, с. 19].

Сьогодні, залежно від регіону, такою процедурою скористалися від 11 до 40% тих, хто одружується.

Які ж переваги або недоліки є найбільш акцентованими щодо такої ініціативи Міністерства юстиції України, чи не приведе «експрес-шлюб» до «експрес-розлучення»? Ілюстрації з зарубіжного досвіду. Так, у державах англосаксонської (англо-американської) правових систем підготовчий етап передбачає отримання ліцензії – спеціального дозволу сторін на укладання шлюбу від церковних чи світських владних органів, здійснюючих таку реєстрацію.

Для цього молодята дають клятву в церкві чи присягу державним органам, що здійснюють реєстрацію шлюбу, в тому, що не мають будь-яких перешкод для укладання шлюбу. Подібні дозволи дійсні протягом певного строку, встановленого законом – від місяця до року.

Законодавство Нідерландів закріплює положення про те, що намір укласти шлюб повинний бути публічно оголошеним не менш, ніж за два тижні до реєстрації шлюбу. В разі відмови надалі від реєстрації шлюбу примус другої особи одружитися чи вийти заміж не допускається. Проте ошукана особа може зажадати компенсації матеріальних та моральних збитків.

Таким чином, згадані вище ініціативи, на наш погляд, продиктовані загальною ситуацією в державі або на окремих територіях. Звичайно, можливість реєстрації шлюбу за одну добу сприятиме кращому захисту прав, свобод та законних інтересів мешканців тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб, якщо мова іде про реалію сьогодення.

В такий спосіб найближчим часом ці та інші права мають стати об'єктом вивчення наукової спільноти та громадянського суспільства, нарешті пильної уваги держави задля максимізації спільних зусиль з метою демократизації багатьох інститутів захисту прав людини в нашій державі.

В контексті такого вивчення слід зауважити, що принцип поваги до прав людини і її основних свобод – це один із європейських принципів конституційного устрою (ст. ст. 2, 6 Договору про Європейський Союз).

Отже, суттєвою складовою, яка, безумовно, відіграє пріоритетну роль в сучасних процесах державотворення, є забезпечення

і захист прав людини. Проте нам здається, що мову вести слід сьогодні не тільки і не стільки про потенційно надані права, скільки про реальність їх використання, виконання, дотримання, застосування, а отже – «реалістичність» втілення в життя.

Особливо великого значення набуває в цих умовах дієвість права: відчуття захищеності кожним, гарантованості прав та законних інтересів, протистояння сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівної дії механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантування та забезпечення системи безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави.

Це далеко не повний перелік наших очікувань від сучасного права. Багато в чому успіхи демократичних перетворень залежать від того, наскільки право в суспільстві підтримується та поважається різними соціумами та кожним індивідом зокрема.

Так, наші очікування від дієвості сучасного права (від якості медичного обслуговування до належних умов праці і відпочинку), гарантованих і забезпечених, відповідно до рівня цивілізованих держав, перелік прав – все це, як і багато інших складових – контекст сучасного права. Зрозуміло, що правова проблематика, правова прогностика, програми правового розвитку, зокрема, напрями формування сучасних правових систем завжди більше або менше торкаються пов'язаних з ними – політичних, економічних та соціальних процесів.

Є безсумнівним, що у внутрішньому правовому полі, або в тому явищі, що відтворює сутнісні ознаки національного права, велику роль сьогодні повинні відігравати

дієве право та ефективне правове регулювання як необхідні умови удосконалення державотворчих процесів. Покликанням, «місією» права взагалі, його «конструктивним» навантаженням, зокрема, сьогодні, в першу чергу, є досягнення соціальної стабільності, а отже – належного соціального захисту в суспільстві, без якого неможливе функціонування інститутів соціальної держави.

Більше того, від ефективного впровадження і реалізації настанов конструктивного права, безумовно, залежатиме виконання демократичною правовою європейською державою ролі соціального арбітра, «улаштовувача справ багатьох», її здатність знімати соціальну напругу, уникати гострих соціальних конфліктів тощо.

Сучасні вчені-правознавці неодноразово зверталися до розгляду певних можливостей, що ніби «відтворюють» переведення потенційних проголошених прав у реальну практичну площину.

Слід зазначити, що є доволі зрозумілою позиція про те, що інколи для реалізації певного права необхідні принаймні не одна, а однозначна, декілька можливостей, наприклад: економічних, освітніх, соціальних, гендерних тощо, існуючих у відповідному просторово-часовому континуумі. Більше того: є беззаперечною теза, що другорядних або не першого сорту чи ґатунку прав людини не буває, тому кожне нереалізоване, не вчасно реалізоване або не повністю реалізоване право, без сумніву, має своїм підґрунтям відсутність, в першу чергу, відповідних реально існуючих можливостей.

Зрозуміло також, що реалізація певного права залежить, скажімо, від відповідного нормативного закріплення (так, українці все частіше звертаються до таких послуг Міністерства юстиції, як видача

свідоцтв про народження у пологових будинках).

Отже, насамкінець зауважимо, що державотворчі процеси, їх динаміка, прогресивні тенденції залежать від багатьох факторів.

В даному контексті розглядалася взаємопов'язаність розвитку

демократичної правової соціальної європейської держави і формування зрілого, активного, громадянського суспільства.

Підкреслювалося, що магістральний розвиток державотворчих процесів пов'язаний з таким інститутом демократичного суспільства,

як контроль (державний, громадський та міжнародний).

Окремий вектор аналізу був присвячений забезпеченню відповідних можливостей для реалізації прав людини та побудови сучасної, відповідальної перед особою та суспільством держави. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тарахонич Т. І. Правові форми діяльності держави як засіб функціонування механізму правового регулювання» / Правова держава. – Вип. 26. – 2015. – С. 83-93.
2. Кулько А. В. Міжнародно-правове регулювання використання та охорони трансдонних прісних вод : автореф. ... докт. юрид. наук. – К., 2018. – 44 с.
3. Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2019. – № 1. – С. 19 (інформація).

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРІЮ ТА ПРАКТИКУ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Н. М. Оніщенко

Стаття присвячена аналізу теорії державотворення в Україні, а також втіленню теоретичних напрацювань у практику державотворчих процесів. Констатується, що побудова демократичної правової соціальної держави з європейськими стандартами і взірцями захисту прав, свобод і законних інтересів пов'язується з формуванням і розвитком системи зрілого громадянського суспільства. Окремий напрям викладу присвячений системі контролю (державний, громадський, міжнародний), його ролі в демократичній державі.

Ключові слова: теорія, практика, демократична держава, європейські стандарти.

Стаття надійшла до редакції: 18.02.2019.

THE QUESTION OF THE THEORY AND PRACTICE OF STATE-BUILDING PROCESSES IN UKRAINE

N. M. Onischenko

The article is devoted to the analysis of the theory of state-building in Ukraine, and also the implementation of theoretical developments in the practice of state-building processes. It is stated that the construction of a democratic, legal, social state with European standards and models of protection of rights, freedoms and legitimate interests is associated with the formation and development of a system of mature civil society. A separate direction of presentation is devoted to the control system (state, public, international), its role in a democratic state.

Keywords: theory, practice, democratic state, European standards.

Received: 18.02.2019.